

МИЛА М. КРНЕТА¹

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ ИСТОРИЈЕ

НЕГАТИВНЕ ПРЕДСТАВЕ ВИЗАНТИЈСКИХ ПРИНЦЕЗА У СРПСКИМ СРЕДЊОВЈЕКОВНИМ ЖИТИЈИМА

*„Када би жене писале историју,
писале би грубачије од мушкараца“.*

Жизела Бок

САЖЕТАК. Српска средњовјековна житија су имала за циљ да величају духовне и свјетовне подвиге својих јунака. Иако су ова житија првенствено била посвећена истакнутим српским владарима и духовним поглаварима, њихови писци су помињали и њихове супруге. У раду су представљене двије византијске принцезе које су негативно описане у два српска средњовјековна житија. Ријеч је о представи Ане Анђеу у Житију Светог Саве од Теодосија и Симониди Палеолог у Житију Стефана Дечанског од Григорија Цамблака. Циљ рада је потврдити да нам хагиографи не дају праву слику ових жена и представити на који начин су им њихови ликови послужили као дидактичка сврха житија.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: житија, жене, средства, лукава, злонаравна, бестидна.

¹ mila.krmeta@ff.unibl.org

Желим да изразим захвалност доц. др Лариси Вилимоновић на корисним савјетима.

Рад је примљен 18. октобра 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2021.

Поред припадности вишој класи, друштвени положај жене подразумевао је и њен однос према мужу као господару, и мушкарцу као стубу патријархалног друштва. У средњовјековним идеалима, жена је беспоговорни извршилац мужеве воље, срећна у његовој сјенци (Летић, 2009, стр. 109). О мужу као господару породице говори се у Првој посланици апостола Павла Коринћанима: „Али хоћу да знаише да је свакоме мужу *глава Христос*, а муж је *глава жени*, а *Бој је глава Христју*“ (Апостол Павле 11.3. 2012, стр. 1408). Добре жене су средњовјековни писци увијек приказивали у контексту патријархалне структуре. (Galatariotou, 1984–1985, стр. 78).

Жене су у књижевности често приказане као савезници ђавола и као слабији пол, склонији духовном паду. Као особине зле жене навођени су: причљивост, отворено исказивање сексуалности и лоше вођење куће (Фостиков, 2004, стр. 326). Уколико су аутори жељели да негативно прикажу жену у књижевности, некад су то чинили отворено, а понекад несвјесним избором језика и метафора какво је било описивање гријеха као женског принципа (Талбот, 2006, стр. 148-149.) У старој српској књижевности, посебно у житијном жанру, женски ликови нису били увијек реално представљени: они су често били алегоричке мизогински конципираних искушења које христољубивог јунака настоје да одведу с правог пута вјечног живота на пут грешника (Летић, 2009, стр. 109). Наративни извори су препуни општих мјеста када се баве темом жене, тиме прикривајући или искривљујући реалност (Laiou, 1982, стр. 233). Ауторима наративних извора женски ликови су често служили као средства, првенствено како би истакли вриједност мушкараца око њих (James, 2016², стр. 112). Хагиографија не нуди историјску стварност женских живота, већ приказује жене према сопственим сврхама као симболичку литературу (Ashbrook Harvey, 1990. стр. 36-59).

Проучавање српске средњовјековне књижевности захтјева и осврт на систем жанрова. Треба имати на уму „да је жанр историјска категорија која је у случају српске књижевности прилично јасно хронолошки одређива (крај 12. и почетак 18. века)“ (Шпадијер, 1996, стр. 373). и да „сваки жанр има свој јединствен стил, који је веома динамичан и променљив и зависи од уметничких и културних тенденција раздобља као и од одређења самих аутора“ (Костић Тмушић, 2017, стр. 308). Српска средњовјековна књижевност је писана у складу са потребама и интересима цркве и српске државе. (Костић Тмушић, 2015. стр. 298)

Имајући све ово у виду, требало би покушати одговорити која је била сврха описати Ану Анђео и Симониду Палеолог на негативан начин у Житију Светог Саве од Теодосија и Житију Стефана Дечанског од Григорија Цамблака. Да ли је њихова представа у ова два житија стварна слика, или пак исконструисана како би се уклопила у добру причу?

Теодосије је Житије Светог Саве писао у посљедњој четвртини XIII вијека.² Да бисмо разумјели представу Ане Анђео,³ у Житију Светог Саве од Теодосија, мора се представити шта је то Теодосије желио да каже својој публици. Теодосије, хиландарски монах, писао је по заповјести старца хиландарских. Његов циљ био је освјетљавање психолошке (Јухас-Георгиевска, 2012. стр. 49-50) односно духовне стране свог јунака, при чему се служио Светим писмом. (Бојовић, 2009. стр. 46-61) Један од разлога настанка Теодосијевог житија Светог Саве, био је, како се у науци понекад објашњава, потреба за његовом популарнијом верзијом разумљивој читаоцима. Сам Теодосије је увјеравао читаоце како је трагао за писаним изворима, изјавама свједока и облицима усмене традиције о ликовима чија је житија писао, а које није лично познавао (Летић, 2009, стр. 61-63). Теодосије је писао језиком и стилем блиским ширем кругу слушалаца. Он сам каже да је дјело намијенио *нашем лењивом роду*, значи не само ученој елити, због чега ће, како се чини и у приповиједању слиједити библијске узоре. Теодосије је потврдио да усмена традиција има важно мјесто у његовом дјелу (Летић, 2009, стр. 31-32). Иако му је главни извор био Доментијан,⁴ он му није био узор у начину писања. Теодосије је настојао да житијем Светог Саве узбуди читаоце како би његовим примјером „подстакао ка врлини“ (Летић, 2009, стр. 51). До-

² У науци су дуго вођене полемике и помјеране границе времена настанка Житија Теодосија Хиландарца. У раду су прихваћени најновији докази Ирине Шпадијер (Шпадијер, 2010, стр. 3-16).

³ Ана је била прво Теодорово дијете из његовог брака са Маријом Петралифе. D. Polemis, *The Doukai. A contribution to Byzantine Prosopography*, London, 1968. 93. Овај брак најстаријег сина Стефана Првовјенчаног је склопљен из политичких разлога 1219-1220. године. С. Кисас, О времену склапања брака Стефана Радослава са Аном Комнином, ЗРВИ 18 (1978) 131-138. Радослав је још за очевог живота предодређен да наслиједи очев престо, а као будућем владару му је могла само бити од користи подршка таста, моћног епирског владара. ИСН I, 307 (Ферјанчић).

⁴ Доментијаново Житије Светог Саве је настало 1243. или 1254. године, писано је по жељи краља Уроша I за потребе српског краља и двора и једно је од најзначајнијих остварења старе српске књижевности. Ово житије има значајну историјску вриједност. Георгиевска, 2012, стр. 47-48.

ментијаново и Теодосијево житије Светог Саве су двије по својим анализама различите хагиографије: Доментијанова вишежанровска и лирска, Теодосијева - једножанровска, епска (Маринковић, 1998, стр. 134).

Први пут Теодосије је поменуо Ану Анђео у склопу приче о Савиној посјети никејском цару Теодору Ласкарису. Он је навео како је цар Теодор Ласкарис лијепо примио и угостио Светог Саву јер је његова ћерка била удана за Савиног дратанца Радослава. (Теодосије, 1860, стр. 126) Теодосије, који је ово житије писао неколико деценија након што су се догађаји које описује одиграли, одаје своје непотпуно познавање родбинских веза и прави грешке. У науци је одавно утврђено да супруга краља Радослава није била ћерка никејског цара Теодора I Ласакриса него епирског владара Теодора I Анђела (Руварац, 1934, стр. 2-4).

За разлику од Доментијана који је поменуо Ану без позитивног и негативног придјева, Теодосије је ову епирску принцезу и српску краљицу оптужио као главног кривца за збацивање њеног мужа са престола:

[Благоуџивни во Радославъ краљъ въ всемъ пръвѣе благоухвалимъ и прѣзвѣштѣнь? сы, женопкорив же послѣди бивъ, утѣ (н)ке во и врѣждень бысть оумомъ, властелѣмъ же о несѣствленіи оума его негодовавшимъ, и утѣ нкго утѣсоупльшимъ, къ мншемоу братоу его приложьшим се Владиславоу, ненависти же и гонкнію ѡ горцѣмъ славѣ краљкства между братома бывши...¹ (Теодосије, 1860, стр. 177).

Јер бла҃гочестиви Радослав краљ у свему најіре доіоіохвалан и изванредан, ѿосіаде ѿокоран жени, од које и ди ѿвређен умом. Властїела су неіодовала здоі неурачунљивосіи ума њеіова и одсіууїила од њеіа и ірїсїуїїила млађем браїу њеіову Владиславу, іе међу браћом насіаде мржња и іоњење здоі іорке славе краљевсїва (Теодосије, 1988, стр. 231-232).

Истина, краљ Радослав, који је по мајци Евдокији био пола Грк, и од дјетињства васпитан под византијским утицајем, водио је византинофилску спољну политику у којој се ослањао на свог таста Теодора I Анђела (Оболенски, 1991. 163-164).⁵ Овом иде у прилог чињеница да је у свом потпису наводио византијско царско презиме Дука.⁶ Околности у којима је Радослав владао су биле

⁵ ИСН I, 1994², стр. 308-309 (Ферјанчић).

главни разлог одређивања правца политике у том периоду,⁷ а не понашање његове супруге Ане.

Поред тога што је ову Византинку неправедно описао као главни узрок промјене на српском престолу, Теодосије је оптужио и за невјерство и издају Радослава.

[И авіе краль Радославъ изьгнанъ бысть, и въ Драчу градъ привѣгаеть. Благоличїа же ради жены своее завидѣнь быеть, и по малѣхъ днехъ злонарвіе тое и лоукавое жены лишень бысть друпгаа во Далида како прьваа Самѣоноу и сиаа своемоу красномоу – господиноу вкаана обрѣтши се, хотѣнїе во ке Фроугъ великъ обладае градомъ шть нкго шть нкго штькть ю, шного же вьсеконьуно оубити оустрьми се, шть смьртоноснааго же мьча реуениши Радослав изьбѣгъ, кралквьства же изьгнанъ и жены лишень, и шть всоудоу недооумѣваемъ ш себѣ бивъ, авіе къ светомоу архїепископоу како къ своемоу штьцоу привѣгаеть, радостноу же доушею приемъ того светын, и шть скрьби вьвшее емоу шть брата и шть лоукавые жены...] (Теодосије, 1860, стр. 177-178).

И одмах краљ Радослав изінан ди, и ѿбеже у Драч. Али му збої леїоїше жене њеїове сїадоше завидеїи и ѿсле крайїкої времена ди лишен шє злонаравне и лукаве жене, јер беше друїа Далида као ѿрва Самсону, и ова се нађе крива своје красном їосїодину, јер ѿ њеној вољи оїше је од њеїа велики Фруї који је владао їрагом и усїреми се да їа коначно удије. Поменуїи Радослав ѿдеїавши од смрїносної мача, изаїнан из краљевсїва и лишен жене и одасвуд у недоумици о седи, одмах їридеже свеїоїме архїеїискоїу као својему оцу, а свеїи їа їрими радосне душе и довољно їа уїеши слаїким речима од скрди, која му се доїоди од драїи и од лукаве жене (Теодосије, 1988, стр. 232).

У науци постоје претпоставке да ова епизода о Ани није истинита и да се она након Радослављевог збацивања са престола заједно са њим замонашила.⁸

⁶ Радослав се на новцу и на вјеридбеном прстену којим је вјерио Ану потписивао као Στέφανος ρεξ ο Δούκας. Баришић, 1978, стр. 257-268; Исти грчки попис је користио и на повељи коју је издао Дубровчанима фебруара 1234. године. Мошин, Ђирковић, Синдик, 2011, стр. 129-130; Максимовић, 2009, стр. 139-147.

⁷ Оболенски, 1991, 163-164. О спољној политици Србије у XIII вијеку говоре: Ферјанчић, 1989, стр. 103-148. Stanković, 2018, стр. 91-102.

С обзиром на то да Доментијан не помиње ни Анину улогу у промјени на српском престолу, ни њену невјеру,⁹ у савременој историографији се наводи неколико могућих разлога који су могли навести Теодосија да ову Византинку прикаже негативно. Једна од претпоставки је да је Теодосије помијешао Ану са византијском принцезом Евдокијом, коју је супруг Стефан Немањић отјерао и која се након првобитног боравка у Зети код Вукана, преко Драча вратила у Византију.¹⁰ Као и у многим другим случајевима у српској историји, могуће је да је и у овој причи о Ани усљед времена и традиције дошло до стапања разних догађаја и живота од којих се последице формирао један живот и једна прича (Мандић, 1975, стр. 17).

⁸ У ову Теодосијеву вијест о Анином невјерству историчари су давно посумњали. Доментијан, који је био савременик ових догађаја није споменуо епизоду о Анином невјерству. Теодосије је писао са веће временске дистанце и није довољно поуздан за догађаје из прве половине XIII века. Као прилог томе говори чињеница да он мијеша Аниног оца, епирског владара Теодора Анђела са никејским царем Теодором Лаксарисом. Као разлог неповјерења према Теодосију наведена је и чињеница да је Драч био тада у посједу Епирске државе, па њиме није могао владати Латин, односно како Теодосије каже Фруг са којим је Ана наводно преварила Радослава. С друге стране, Теодосије не помиње да је Радослав са Аном боравио у Дубровнику. О његовом присуству у Дубровнику нам свједочи повеља коју је издао Дубровчанима 1234. године (Мошин, Ђирковић, Синдик, 2011, стр. 129-130) Штавише, постоје убедљива свједочанства да се Ана вратила са Радославом у Србију и заједно са њим замонашила. То потврђује податак да се Радослав, монах Јован и монахиња Ана помињу у српским поменицима. Српски Поменици (изд. Новаковић), 1875, стр. 30; Станојевић, 1923, стр. 50; Ласкарис, 1926, стр. 48-52. Уз наведене, постоји још један могући доказ који говори против Аниног невјерства. Анализирајући детаљно фреску из манастира Студенице дошло се до закључка да су се Ана и Радослав вратили у Србију заједно и неко време живјели у Студеници као бивши краљевски пар, гдје их је сликар насликао у ктиторској композицији без круна. Ускоро потом обоје су се замонашили. Мандић, 1975, стр. 16-17.

⁹ Доментијан је у Житију Светога Саве два пута поменуо супругу српског краља Радослава (1228-1234), ћерку тадашњег епирског владара Теодора I Анђела (1215-1230), али је није именовано, него само навео да је: *Сава венчао Радослава од ирчког цара, кир Теодора двосируко ушврдивши своје ошачасиво*. Други пут је Доментијан поменуо ову византијску принцезу када је писао о свом поласку из Србије за Јерусалим: *А блаословивши блаовернога краља, синовца свога и са Бојом дарованом му суирујом, и сва чега свога ошачасива*. Доментијан је поменуо Ану у контексту величања дипломатских способности јунака свог житија Светог Саве, али ни у једном тренутку није поменуо њену невјеру.

¹⁰ Станојевић, 1923, стр. 50; Ласкарис, 1926, стр. 50-52.

Као један од мотива за проглашење Ане негативном, могла је бити и њена чувена љепота. Посебно упада у очи детаљ којим је Теодосије, да би дочарао своју причу, описао Ану као лијепу жену која изазива завист. То је било типично виђење физичке љепоте као проклетства и истицање унутрашње, духовне љепоте. Архетипски модел страдања мушкарца због љепоте жене се појављује још у Хомеровој Илијади гдје због љепоте Јелене Тројанске избија рат. Можда је управо Анина физичка љепота представљала језгро каснијих прича о невјери, које је Теодосије пренио у своје дело (Мандић, 1975, стр. 17). Теодосије, као монах и писац житија замишљао је идеалну жену као кротку и послушну, док је жена која врши велики утицај на свог мужа, описана као лукава и злонаравна, а према томе је и њен муж приказан као *женопокорив* (То-мин, 2011, стр. 71-72).

Да би се схватила поента ове занимљиве, али недовољно увјерљиве епизоде о Аниној издаји у Савином житију, треба да се обрати пажња на контекст у којем се она помиње. Оно што је до сад занемарено у науци јесте то да је цијела епизода је аналогна библијској причи и даје поређење стварних житијних ликова са библијским личностима (Књига о судијама, 16). Ако је Ана окарактерисана придјевима *лукава* и *злонаравна* и упоређена са библијском Далидом као што писац житија наглашава, у том случају би пандан Радославу био Самсон. Иако писац житија то експлицитно није нагласио, Свети Сава је, ако пратимо паралелу са овом библијском причом, одиграо улогу Бога. Као што је Самсон подлегао жени и издао тајну његове моћи коју му је повјерио сам Бог, тако је и „женопокориви“ Радослав пао под утицај жене. Као што се Самсон након издаје жене и страдања на крају обраћа Богу и тражи испуњење последње жеље, тако и Радослав одлази под окриље Саве и тражи заштиту. Као што је Самсон био кажњен, тако су и Радослава стигле невоље због падања под женин утицај. Али, као што Самсону Бог на крају није окренуо леђа, него му је испунио пред смрт посљедњу жељу, тако је и Радославу Сава пружио утјеху.

У духу хришћанских проповједника, блудничење је тежи гријех од убиства и крађе, јер у случају нужде дозвољено је украсти и убити, а нико не може свјесно чинити блуд, да не почини смртни гријех. Нема гријеха који толико вријеђа Исуса колико гријех плоти (Delimo, 1986, стр. 319). С обзиром на то да је блуд и похота била једна од тешких преступака ова прича је послужила Теодо-

сију као почна у низу његових поучних прича да похоту и блуд постави наспрам кротком богоугодном животу.

Из наведеног се закључује да Теодосијев опис Ане није реална представа ове византијске принцезе. У овом случају лик жене је писцу житија послужио као средство како би испунио два главна циља. Приказивањем Ане као грешнице писац је истакао Савину улогу као неког ко прашта и враћа посрнуле на прави пут. Истовремено, ова прича је била у складу са Теодосијевим стилем писања. Он је настојао да из сваке приче пружи поуку читаоцима, а поука ове је била да покаже мушком дијелу публике како Бог кажњава мушкарце који су пали под утицај жена. Анина моћ и утицај на мужа су одиграли кључну улогу у конструисању њене слике као грешнице и блуднице. У том контексту инсконструисани негативан лик Ане Анђео му је послужио као одлично средство којим је Теодосије испунио и етички задатак свог житија.

Слично Теодосијевом опису Ане Анђео, још једна византијска принцеза и српска краљица је описана као негативан лик. Ради се о принцези Симониди у Житију посвећеном краљу Стефану Дечанском, које је написао Григорије Цамблак.

Григорије Цамблак, пишући о Дечанском око седамдест година након његове смрти има другачији приступ¹¹ и своје дјело супротставља дјелу Даниловог Ученика.¹² Свог јунака овај писац приказује као вишеструког мученика који страда од оца, од брата Константина и од сина Душана (Јухас-Георгиевска, 2007, стр. 30). За архиепископа Данила и његовог Ученика, који су писали о Стефановој младости и владавини још за живота његовог и његових најближих сродника, оца Милутина и сина Душана, Цамблак је рекао да су својим казивањим хтјели „да угоде овим или оним“ тј. да нису могли да „истинито“ пишу о краљу Стефану Дечанском. Тиме као да је повукао значај временске дистанце за „објективно“ писање. За себе, који је писао седам деценија након прве написане хагиографије Стефана Дечанског, и после одласка Немањића са власти, он ће рећи да је ослобођен притиска јавно-

¹¹ За разумијевање представе Стефана Дечанског у овом житију треба се узети у обзир временски контекст настанка његовог култа и самог житија. То је било доба Стефана Лазаревића. У тадашњим политичким околностима јавила се потреба за стварањем новог обрасца у српској хагиографском дискурсу који је подразумевао изграђивање житијних ликова у облику владара мученика. Поповић, стр. 162-163.

¹² Житије краља Стефана Уроша III од Даниловог настављача, настало између 1339. и 1343. године. Георгиевска, 2012, 50-51.

сти и да не мора ником да угађа. То би требало да буде претпоставка за његову објективност приказа историјских прилика на српском двору, а истовремено и рехабилитација ктитора његовог манастира (Летић, 2009, стр. 78-79).

Међутим, Цамблаково дјело не одговара у потпуности историјској реалности. Тежећи у првом реду представљању врлина и страдања јунака, писац је користио различите текстуалне модалитете да би постигао одређени циљ. Документарност се код њега може тражити једино у слојевима дјела гдје се он ослања на лична сазнања или на поуздана свједочења – градња Дечана, живот Дечанског у Пантократоровом манастиру. Цамблакова прича је емотивна, увјерљива, али исконструисана. Да би изградио модел јунака мученика, Цамблак у одређеној мјери запоставља вјеродостојност или чини извјесне измјене (Јухас-Георгиевска, 2007, стр. 30-36).

Имајући ово у виду, може се јасније схватити и анализирати вјешто инсконструисана слика византијске принцезе Симониде.¹³ Она је према Цамблаку била одговорна за тужну судбину Стефана Дечанског и његово страдање јер је наговорила Милутина да ослијепи сина. Цамблак чак није навео ни конкретан разлог због којег је Симонида оптужила Стефана, него само помиње за-вист.

[Прихѡдѣтъ царица къ царю лице показоуѣтъ дрехло неоукрашии и невычайнѣ въхѡдѣ слѣзы испоуцаѣтъ и иже шѣ въноуѣтрѣ пламенемѣ прѣсѣцаѣтъ гласѣ и да съкративѣ рекоу на ослѣпакнѣиѣ шѣца подвижѣтъ прѣвородномоу синѡ. Синоу въ истиноу пѡдвноу їсакоу благопокоренѣемѣ и послоушанѣемѣ]
(Цамблак, 1859, стр. 45).

¹³ Склапање брака између српског краља Милутина и византијске принцезе Симониде Палеолог, ћерке цара Андроника II (1282-1328) описују византијски писци: Georges Pachymérès, *Relations historiques I-IV, édition, introduction et notes par Failler A., traduction française par Laurent V. et Failler A.*, 1984-1999. 303; 307; 309; 311; 313; 315.; Gregorae, *Historia I*, 202-204; О препрекама за склапање брака: ВИИНЈ VI, 114-115. нап. 70, Уп. Ласкарис, Принцезе, 62-68. Са српске стране немамо ниједан податак о томе како је брак склопљен. О годинама Симониде и Милутина приликом склапања брака ВИИНЈ VI, 46-47. нап. 90. У науци су дуго вођене расправе о броју Милутинових бракова. ВИИНЈ VI, 42-43. нап. 83. У раду су прихваћена најновија истраживања Владе Станковића којима је доказано је да је Симонида била четврта супруга краља Милутина. Станковић, (2012) 106-107.

Долази царица ка цару, њоказујући њужно лице и рони сузе, и унутрашњим њламеном њресеца њлас. И да украјико кажем њодиге оца на ослејљење њрвородној сина ваисѡину слична Исаку добрим њокоравњем и њослушношћу. (Цамблак, 1968, стр. 206)

Милутин је послушао супругу и казнио сина:

[УТЪ ЗДЪ ДОСТОИНАА ОУМИКНІА И СЪЗСАМ ПОКЪЕСТЪ ПРЪДОЛЕ ЖЕНСКАА ЛЪСТЪ: ПОВЪДИ СЕ ЦАРЕВА ПРЪМОУДРВСТЪ ЖЕНЪСКИМЪ ОУХЪЦРЕНІЕМЪ ПОДКЛОНИСЕ УТЪУАА МОУДРВСТЪ ЖЕНСКОИ СЛАБОСТИ ОУГАСЕ РОДИТЕЛНАА ТОПЛОТА ЖЕНИ БЕСТОУДІЕМЪ...] (Цамблак, 1859, стр. 46)

Надвлада женска ѡревара, досѡјна умиљења (жаљења) и ѡвесѡ за сузе, ѡбеди се царева ѡремудросѡ женским сѡлейкама, ѡкори се очинска мудросѡ женској слабосѡи, уѡси се родиѡељска ѡоѡлоѡа женском десѡидношћу! (Цамблак, 1968, стр. 207).

Овдје посебно привлаче пажњу епитети које је Цамблак приписао Симониди и начин на који их је уобличио. Он за све негативне особине превару, сплетке, слабост и бестидност експлицитно наводи да су то женске особине што се слаже са средњовјековним схватањем женског бића као слабијег пола које брзо подлијеже гријеху.

Цамблак није директно окривио Милутина, него је за све оптужио његову супругу коју је описао најгорим ријечима. Као да ови епитети нису били довољни, да би драматизовао цијелу причу Цамблак јој је приписао и савез са ѡаволом. Са друге стране писац је Милутина упоредио са царем Константином који је због супруге Фаусте погубио сина (Поповић, 1998, стр. 199-210) и са првим човјеком Адамом који је пострадао због жене. У том контексту Симонида је била прећутно упоређена са Константиновом супругом Фаустом и првом женом Евом, која је представљена као одговорна за страдање ѡудског рода. Тако је Симонидин лик постао представа оличења зле жене.

Свјестан чињенице да би предочавање краљичиних клевета било контрапродуктивно, Цамблак нагло прекида саму сцену, указујући да је краљица успјела у својим намјерама. Сасвим супротно је представљено понашање Дечанског у овој ситуацији. Дечански не чини ништа иако зна шта га чека, он је вјеровао у Божију правду. Цамблак за кажњавање Дечанског не окривљује краља, он чак истиче Милутинове врлине и владарске заслуге и његов значај као свеца. Цамблак сасвим запоставља историјску

вјеродостојност; не говори о томе да се Стефан побунио против Милутина и да га је овај зато казнио (Јухас Георгиевска, 2007, стр. 31–32).

Цијела прича о Стефановом ослијепљењу је јако дискутабилна. Међутим, могуће је само дати претпоставку да је Цамблак имао историјску позадину за негативан приказ ове српске краљице. Византијски писац Нићифор Григора је забиљежио податак како је Симонидина мајка, византијска царица Ирина од Монферата једно вријеме водила преговоре са својим зетом, српским краљем Милутином, у циљу довођења једног од Симонидине браће на српски престо. Да ови планови нису били тако безазлени говори податак да су византијски принчеви Димитрије и Теодор боравили неко вријеме на српском двору.¹⁴ Иринини планови се нису остварили и не зна се колики је био Симонидин утицај у овим дешавањима. Ако се има у виду да је у то вријеме била сувише млада и неискусна за истицање свог политичког мишљења, вјероватно да она није имала иницијативу за политичка збивања у Србији (Максимовић, 1991, стр. 26). Могло би се прије рећи да је Симонида у овим догађајима била пијун којом је њена мајка желела да оствари своје циљеве и обезбједи својим мушким потомцима престо у Србији када већ није успјела у Византији. Иако су постојале претпоставке је да је Ирина клеветом покушала да елиминише Стефана из борбе око наслиједства (Поповић, 1998, стр. 208–209), не може се ништа конкретније закључити о њеном утицају на ова дешавања у Србији, јер византијски писци о том ћуте (Станковић, 2012, стр. 128).

Било како било, Симонида ни код Данила, и његовог Ученика, ни у византијским изворима није окарактерисана као негативна личност, властољубива или зла жена. У византијским изворима је њена мајка Ирина приказана као властољубива жена која је желела да управља својим мужем.¹⁵ Српска житија на жалост не помињу византијску царицу Ирину нити ову епизоду о њеној сарадњи са Милутином. Могуће је да се негативна слика византијске царице Ирине, која је намјеравала да преко својих синова и ћерке оствари утицај у Србији, одразила на њену ћерку Симони-

¹⁴ Gregorae, 1829-1855, стр. 241–244; ВИНЈ VI, (Григора) 1986, стр. 176–179. нап. 56–57 (Ђурковић, Ферјанчић).

¹⁵ О покушају утицаја царице Ирине од Монферата на свог супруга Андроника да додјели дијелове Царства на управу њеним и царевим синовима пише Нићифор Григора. Gregorae, 1829-1855, стр. 233–237. Више о византијској царици Ирини: Melichar, 2019, стр. 117–145; Никол, 2002, стр. 83–97.

ду. Тако је Симонида, у традицији која је пренијета у Цамблаково дјело,¹⁶ остала упамћена као властољубива жена која је управљала својим мужем. Писац Стефановог житија који није био савременик ових догађаја, унио је без провјере ову причу у дјело јер му је слика зле маћехе добро дошла како би свог јунака приказао као што већег мученика.

С обзиром на чињеницу да је Цамблак, као што је доказано, искривио истину да би постигао свој циљ приказа Стефана као мученика, али и као праведника, овдје је лик Симониде искоришћен као скривено средство да се Милутин, који се огријешо од Дечанског, прикаже као мушкарца без ауторитета, који подлијеже утицају жене. Цамблак није отворено рекао за Милутина да је слабић, он је то урадио на скривен начин, приказујући Симониду као жену која у браку води главну ријеч и наговара га на лоша дјела. Користећи негативан приказ Симониде, Цамблак је настојао да понизи Милутинову мушкост и да га прикаже као човјека подложног жени, човјека који нема лични став и који због својих слабости жртвује сина.

Идеална супруга према средњовјековним схватањима се није трудила да има у кући већу моћ од човјека. С обзиром на то да је владавина у кући била истовремено и модел свих владарских односа, Милутин је у овој исконструисаној причи од стране Цамблага на скривен начин приказан и као слаб валадар. Понижавајући тако на индиректан начин Милутина и стварајући његову слику мушкарца „слабића“, он је на неки начин рехабилитовао јунака житија Стефана Уроша III.

ЗАКЉУЧАК

Негативне представе византијских принцепа су праћене изостављањем њихових личних имена, а умјесто тога придавањем епитета лукаве, злонаравне, бестидне жене и упоредном компарацијом са женским библијским личностима које су биле оличење зла. Наведени придјиви се могу окарактерисати као типични

¹⁶ Прије Цамблага само један латински извор, Хроника Сплићанина Михе Мадиева де Бардацаниса помиње Симонидину улогу у Стефановом ослијељењу, али не говори ништа о томе на који начин је она навела Милутина да ослијепи сина. *Michae Madii*, 1748, стр. 643. С обзиром на чињеницу да Цамблак није знао латински језик, Александар Поповић је закључио да је Цамблак до овог податка о Симонидиној кривици дошао читајући неки данас изгубљени текст или на основу усменог предања. Он такође потврђује да не помињање ове вијести код других средњовјековних историчара говори да она није вјеродостојна. Поповић, 1998, стр. 207.

родни стереотипи. У негативном свјетлу су приказане принцеза Ана Анђео у Теодосијевом *Житију Свештої Саве* и Симонида у *Житију Свештана Дечанскої* од Григорија Цамблака. Представе ове двије жене не предствљају реалне описе њихових личности. Негативно описане личности моћних жена које врше утицај на своје мужеве Ане Анђео и Симониде Палеолог заправо више говоре о њиховим мужевима него о њима самима. Ове двије византијске принцезе су писцима житија послужиле као средства за приказ Радослава и Милутина као слабих и женопокоривих мушкараца. Тиме су писци житија испунили своје задатке писања дјела. Теодосије је причом о лукавој Ани и женопокоривом Радославу заправо увећачао лик свог јунака житија Светог Саве и истовремено дао моралну поуку својим читаоцима. Григорије Цамблак је инсконструисаном причом о бестидној и злонаравној Симониди и карактерно слабом мушкарцу Милутину, рехабилитовао јунака свог житија Стефана Дечанског, што је био и повод писања дјела.

ИЗВОРИ

Gregorae, N. (1829-1855). *Byzantina Historia*, ed. L. Schopen – I. Bekker, I-III, Bonnæ: Impensis Ed. Weberi.

Mavromatis L. (1978). *La fondation de l'Empire Serbe. Le kralj Milutin*, Thessalonique: Center for Byzantine Studies.

Pachymeres, G. (1984-1999). *Relations historiques I-IV, edition*, introduction et notes par Failler A., traduction française par Laurent V. et Failler A., Paris: Institut Français d'Études Byzantines.

Архиепископ Данило и други. (1866). *Зборник краљева и архиепископа српских*, (изд. Ђура Даничић), Загреб: Штампарија Светозара Галица и ком.

Доментијан. (1860). *Живои Свештоїа Саве* (изд. Ђ. Даничић), Београд: Државна штампарија.

Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника I, (2011) (прир. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик) Београд: Историјски институт.

Новаковић, С. (1875). *Српски ѿоменици*, Београд: Државна штампарија.

Теодосије. (1860). *Живои Свештоїа Саве*, (изд. Ђ. Даничић), Београд, Државна штампарија.

Цамблак, Г. (1959). *Живои краља Свештана Дечанскої*, Ј. Шафарик (изд.), Гласник друштва српске словесности 11, 43-94.

- ЛИТЕРАТУРА Богдановић, Д. (1968). *Сѣаре срѣске диоѣрафије*, Београд: Просвета.
- Бојовић, Д. (2009). *Духовна шѣрѣза Теодосија Хиландарца* у: *Трѣза Премудрости*. Београд: Рашка школа, Ниш: Центар за црквене студије.
- Византијски извори за историју народа Јуѣославије VI*, (1986). (Максимовић Љ, Ђурић, И, Ђирковић, С, Ферјанчић, Б, Радошевић, Н.) (ур. Фрањо Баришић и Сима Ђирковић), Београд: Византолошки институт Српске академије наука и уметности.
- Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских* (2008). (пр. Петровић Д, Мак Даниел, Г.) Београд: Просвета.
- Данилови настављачи, Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника, (1989). (пр. Мек Данијел Г. прев. Мирковић, Л), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.
- Доментијан, (1988) *Животи Свеѣоѣ Саве и Животи Свеѣоѣ Симеона*, (пр. Маринковић, Р.), (превод: Мирковић, Л.), Београд: Просвета Српска књижевна задруга.
- Богдановић, Д. (1980). *Историја сѣаре срѣске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Јухас-Георгиевска, Љ. (2012). *Српска жиѣиѣна књижевност*, у зборнику: Семинар српског језика, књижевности и културе: Предавања 1, (ур. Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајѣић) 43-58. Београд: Чигоја штампа.
- Јухас-Георгиевска, Љ. (2007). *Жиѣиѣе Сѣефана Дечанскоѣ код Даниловоѣ Ученика и Гриѣорија Цамдлака (шѣрансѣозиѣија сѣварности)*, Научни састанак слависта у Вукове дане 36/2 (Књижевност и стварност), (ур. Драгана Мршевић-Радовић) 23 -37. Београд: Међународни славистички центар.
- Кашанин, М. (1975). *Српска књижевност у средњем веку*, Београд: Просвета.
- Кисас, С. (1978). *О времену склајања брака Сѣефана Радослава са Аном Комнином*, ЗРВИ 18, 131-138.
- Костић Тмушић, А. (2017). *Поѣйски елементи у српској хаѣиоѣрафској књижевности*, Косовска Митровица: Филозофски факултет, Ниш: Међународни центар за православне студије.
- Костић Тмушић, А. (2015) *Однос ѣоезије и ѣрозе у сѣарој српској књижевности*, Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, XLV(1), 291–311.
- Ласкарис, М. (1926). *Византијске ѣринѣе у средњовековној Срѣији, ѣрилоѣ историји византијскосрпских односа од краја XII до средине XV века*, Београд: Књижарница Фрање Баха.
- Историја српскоѣ народа I*, (1994²) (ур. Сима Ђирковић) Београд: Српска књижевна задруга.

- Летић, Б. (2009). *Средњовековни књижевни жанрови у свейћлу аућорских изјава*, У огледалу духовном (огледи из старе српске књижевности), 48-57. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.
- Летић, Б. (2009). *О неким Теодосијевим књижевним сїавовима*, У огледалу духовном (огледи из старе српске књижевности), 58-66. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.
- Летић, Б. (2009). *Аућорске изјаве у средњовековним жићићима као изрази ћишчевој анићжмана и односа ћрема сїварносћи*, У огледалу духовном (огледи из старе српске књижевности), 78-87. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.
- Летић, Б. (2009). *Жене у сїарој срїској књижевносћи*, У огледалу духовном (огледи из старе српске књижевности), 105-113. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.
- Максимовић, Љ. (2009). *Визанћинизми краља Сїефана Рагослава*, ЗРВИ 46, 139-147.
- Мандић С. (1975). *Ана и Рагослав*, Древник. Записи конзерватора, Београд: Слово љубве.
- Маринковић, Р. (1998). *Свейћородна ћосћода срїска - Исћраживање срїске књижевносћи средњеј века*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Никол, Д. (2002). *Визанћијске ћлемкиње - десесћ ћорћрећа*, 1250-1500, Београд: Утопија.
- Оболенски, Д. (1991). *Шесћ визанћијских ћорћрећа*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Поповић, А. (1998). *Моћив Федре и Хићолића у Жићићу Сїефана Дечанској Грићорија Цамблака*, ЗРВИ 37, 199-212.
- Поповић, Д. (2006) *Под окриљем свейћосћи, Кули свейћих владара и реликвија у средњовековној Срдији*, Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности.
- Руварац, И. (1934). *Краљице и царице српске*. У: Н. Радојчић (прир.), *Зборник Илариона Руварца I: одабрани историјски радови (1-35)*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Станковић, В. (2012). *Краљ Милућин*, Београд: Фреска.
- Станојевић, С. (1923). *Краљица Ана*, Из српске прошлости, Београд: Издавачка књићарница Напредак.
- Теодосије, (1988). *Жићића*, (прир. Богдановић, Д. Прев. Мирковић, Л. Београд: Просвета Српска књижевна задруга.
- Томин С. (2011). *Мужасћвене жене срїској средњеј века*, Нови Сад: Академска књића.
- Ферјанчић Б. (1989). *Срдија и визанћијски свейћ у ћрвој ћоловини XIII века (1204-1261)* ЗРВИ 27-28, 103-148.

Фостиков, А. (2004). *Жена између врлине и ђреха у* : Марјановић-Душанић С., Поповић Д. (пр.), *Привајни живој у срјским земљама средњеј века*, Београд: Клио.

Шпадијер И. (1996). *Проблем жанра у средњовековној књижевности*, Књижевна историја, XXVIII, 100, Београд, 365-373.

Шпадијер И. (2010). *Хронолошки оквири књижевної рада Теодосија Хиландарца*, Прилози за КЈИФ 76, 3-16.

Ashbrook Harvey, S., *Women in early Byzantine hagiography: reversing the story*, in L.L. Coon, K.J. Haldane and E.W. Sommer, eds, *That Gentle Strength: Historical Perspectives on Women in Christianity* (Charlottesville and London, 1990), 36-59.

Delimo, Ž. (1986). *Greh i strah I*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada Dnevnik.

Galatariotou, C, (1984-1985). *Holy Women and Witches: Aspects of Byzantine Conceptions of Gender*, Byzantine and Modern Greek Studies 9, 55-94.

James L. (2016.²). *Ghosts in the machine: the lives and deaths of Constantinian imperial women in: Questions of gender in Byzantine society* (ed. Neil Bronwen and Lynda Garland) London-New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Laiou, A. (1982). *The role of Women in Byzantine society*, JÖB 31, 233-260.

Melichar, P. (2019). *Empresses of Late Byzantium: Foreign Brides, Mediators and Pious Women*, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien: Peter Lang.

Polemis, D. (1968). *The Doukai. A contribution to Byzantine Prosopography*, London: Athlone Press University of London *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* [CD-ROM]. (2001). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Stanković, V. (2018) *Rethinking the Position of Serbia within Byzantine Oikoumene in the Thirteenth Century*, in ed. Stanković V. *Balkans and the Byzantine World Before and After the Captures of Constantinople, 1204 and 1453*. 91-102. Lanham, Maryland: Lexington Books.

MILA M. KRNETA

UNIVERSITY OF BANJA LUKA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

NEGATIVE REPRESENTATIONS OF BYZANTINE PRINCESSES IN SERBIAN MEDIEVAL HAGIOGRAPHIES

If we analyse all examples where Byzantine princesses were mentioned in Serbian hagiographies, we could reach certain conclusions. The performances of the Byzantine princesses in the above

mentioned lives are not uniform and the descriptions of their characters ranged from extremely positive to extremely negative. If we look closely at their mentions, it is observed that the description of each of them was intended to tell us more directly about the hero of this life: to portray him as a good diplomat, martyr, strong ruler and knight, or a weak man; then to provide appropriate moral instruction to readers; or to convey with a conveyed meaning a picture of the relationship between Byzantium and Serbia at the time it describes.

Princesses who are not named or described by any epithet that would fit their personalities are thus suppressed as irrelevant. These were Eudocia the Angel in Sava's Life of Saint Simeon and Ana the Angel in Domentian's Life of Saint Sava. The portrayal of Eudokia and Anna mentioned the life writers only for the purpose of extolling the diplomatic abilities of the main heroes of the lives of Stefan Nemanja and Saint Sava, who manage to befriend the Byzantine dynasty.

The Byzantine princesses who were described in a positive light were Simonida Paleologus in the lives of Queen Jelena and King Milutin and Maria Paleologina in the lives of King Stefan Decanski of Danil's Learner and Grigory Camblak. The writers of life have given these princesses the names and descriptions of their personalities with certain epithets of a pious, godly, Christ-loving and blissful woman. However, the description of Simonide in the lives of Danilo is actually a description of the ideal view of his wife in the Middle Ages, not the actual image of this Byzantine princess and Serbian queen. The description of Simonida's character was used to portray to idealize Milutin character as the true representative of the patriarchal family. With this depiction, Simonide Danilo fulfilled the goal and complemented the image of Milutin as an "ideal" man, which was the reason for writing the piece. A positive portrayal of Maria Paleologus also served as a means of constructing the character of his life hero, Stefan Decanski, as a "ideal" ruler and knight. The idealized portrayal of these Byzantine princesses was perfectly in line with the historical context of the time of origin of life and the aesthetic tasks of their authors.

The negative representations of the Byzantine princesses were followed by the omission of their personal names, the epitome of a sly, malicious, shameless woman and a comparative comparison with female biblical figures who were the embodiment of evil. In a negative light are depicted princess Anna Angel in Theodosius' Life of Saint Sava and Simonides in the Life of Stefan Decanski by Grigory

Camblak. The performances of these two Byzantine princess are full of stereotypes and do not represent realistic descriptions of their personalities. The negatively described personalities of powerful women who exert influence over their husbands Anna Angel and Simonide Paleolog actually speak more about their husbands than themselves. These two Byzantine princesses served as writers of life as a means of portraying Radoslav and Milutin as weak and submissive men. In doing so, the writers of life fulfilled their tasks of writing the work. By telling the story of the cunning Anna and the submissive Radoslav, Theodosius magnified the character of his hero of the life of Saint Sava and at the same time gave moral instruction to his readers. Grigory Camblak rehabilitated the hero of his life, Stefan Decani, with the story of the shameless and malicious Simonida and characteristically weak man Milutin, which was the reason for writing the work.

These Byzantine princesses arrived as brides in Serbia and became members of the Serbian ruling family. For the writers of life, they were foreigners in Serbia, but no author portrays their foreign origin in a negative context. Moreover, most writers of life have a striking emphasis on the glorious imperial origins of these women in a positive light. It was their glorious imperial descent that made them the hero of life. Being married to a Byzantine princess, a member of the imperial dynasty, meant prestige to the Serbian middle-aged ruler. Even writers who negatively describe the two Byzantine princesses do not mention them as aliens. Although the Byzantines viewed Serbia as a barbaric land from a height, Byzantium was an ideal to aspire to medieval Serbia.

Byzantine princesses Irina Laskaris and Teodora Paleolog in Serbian medieval life were different from those described above, because they were not brides of Serbian rulers. Although they did not give her name, Irina Laskaris was presented by Domentian and Theodosius in the Life of Saint Sava exclusively as a friendly empress. The picture of Irina Laskaris at Domentijan is at the same time the most realistic representation of a noble Byzantine woman in Serbian hagiography. It is not idealized or constructed by the author. On the other hand, the indefinite mention of Theodore Paleologus, and the simultaneous highlighting of her rival Ana Nemanjic, as part of the description of the battle of Velbuzde with Danilo's Learner, may have been tasked with secretly personifying Byzantium, which after this battle lost its prestige in the Balkans. The historical context of the

time of Dusan's age in which life was created would support this hypothesis.

KEYWORDS: hagiographies, women, trope, cunning, malicious, shameless.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).